

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 87 1966

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1967

Gunnar Hansson förutser i sitt kapitel om Läsaren och dikten en snabb expansion inom den experimentella estetiken, också i vad gäller den litterära upplevelsen. Hans översikt över forskning och frågeställningar är fängslande och ger syn för sägen. Hansson är själv pionjär, även internationellt sett, när det gäller vissa typer av läsarundersökningar, och hans forskning delar med varje ny riktning i dess begynnelse svårigheten att ännu inte ha sin teori och sina instrument färdigformade. Ett principiellt problem har följt honom alltifrån början, och han angriper det på nytt i varje skrift han ger ut. Det är frågan om diktverkets ontologiska status, dvs. vad menar vi när vi säger att en text har en viss innebörd (för oss själva, för diktaren, för den ideale läsaren etc.)? Gunnar Hansson har helt rätt i att det beskrivningspråk vi här förfogar över är oklart. Jag har annars ingen möjlighet att i en recension ta upp hans argumentering och förslag till diskussion, men jag vill understryka att han gör oss alla en tjänst genom att inte släppa denna grundfråga ur sikte.

De uppsatser jag refererat ställer fler frågor än de besvarar. Endast genom en fortsatt metoddiskussion och, framför allt, genom prövningen av nya tillämpningar kan det bli klarare hur mycket de kvantitativa metoderna, av olika slag och i skiftande kombinationer, kan ge och hur deras resultat skall värderas. Men så mycket är säkert redan nu: de kvantitativa metoderna har kommit för att stanna. Lika säkert är att dylika metoder av sina tillämpare kräver en speciell utbildning, en utbildning som ligger utanför den som ges i vårt ämne. En sociologi som arbetar med statistik och mätskalor är exempelvis någonting annat än den sociologiska litteraturforskning som vi sedan länge är förtrogna med. Man kan lugnt säga att det inte längre är möjligt (om det någonsin har varit det) för någon litteraturhistoriker att inifrån och med erfarenhet av egna forskningar behärska alla sitt ämnes metoder. Professorerna kommer att få det ännu besvärligare än hittills när de skall bedöma forskningsprestationernas värde? Och deras elever?

Författarna till *Litteraturvetenskap* är bekymrade över den »impressionism» som råder i textbeskrivningar av gängse slag. Det är tydligt att de vill göra långt mer än att »komplettera den traditionella litteraturhistorien». De vill gripa in på dess kärnområde. Reformen bör också göras där de *kan* göras. Likväl synes det vara en ofrånkomlig sanning att så mycket av det material vi sysslar med inte kan fångas i några exakta mätmetoders nät. Jag vet att detta är de obotfärdigas förhinder, men det kan inte hjälpas. Vi är i stor utsträckning hänvisade till »mjukdata», för att låna en term från sociologin. Också inom denna vetenskap leder för övrigt, som en av dess företrädare, Hans Zetterberg, påpekat (*Sociologisk forskning* 1966: 1), den ensidiga inriktningen på hårddata till en allvarlig inskränkning av forskningsuppgifterna.

Vad här sagts innebär inte att godtycket lämnas fritt spelrum där mätmetoderna inte fungerar. Här om handlar bokens sista uppsats, av filosofen Göran Hermerén. Den analys han diskuterar avser inte något speciellt område, fastän han tar många exempel från den komparativa metoden, utan den är tillämplig på hela fältet, färskt eller gammalt. Ingen forskare kan *här* säga att han följer så beprövade stigar att de inte behöver granskas på nytt. Lärdom och sensibilitet — de egenskaper som i förening gör den stora forskaren — ger här inget alibi. Den semantiska och logiska analysen är efter min mening huvudvägen till en metodisk skärpning av den litteraturhistoriska disciplinen. Ofantligt mycket finns här att göra, och mycket litet synes vara gjort. Hermerén påpekar att det ännu så länge bara finns ett fåtal arbeten att hänvisa till. Det stämmer med mitt intryck från USA, där jag sökte efter teoretisk litteratur av det slag som här avses; i havet av böcker om Method och Poetics och allt vad det heter fick jag nästan inget napp. Flera av de titlar Hermerén anför är svenska. Det förefaller som om vi här ligger långt framme i den internationella diskussionen. Det är ännu ett skäl att fortsätta.

Sven Linnér

MAGNUS VON PLATEN: *Twistefrågor i svensk litteraturforskning*. Lund 1966.

Avsikten med Magnus von Platens nya bok är att presentera åtta litteraturhistoriska twistefrågor från fyra sekler och debatterna kring dessa. Men författaren har också ambi-

tionen att genom kritisk granskning av redan framförda argument och med hjälp av egna forskningsbidrag söka föra frågorna närmare lösningen. Även om han undviker problem av t. ex. psykiatrisk och filologisk karaktär, är de behandlade spörsmålen mycket olika eftersom de är utspridda över så lång tid.

I den första uppsatsen, *Biskop Thomas' Frihetsvisan*, leder von Platen granskning närmast till en rehabilitering av Erland Hjärnes uppfattning av år 1919 (bestridt främst av Erik Lönnroth). Tvisten gäller här två saker som är nära beroende av varandra: visans datering och innebörden i Thomas' frihetsbegrepp.

von Platen accepterar Hjärnes datering. Thomas' ord »Sverige, tu äst nu sluppit» bör som förutsättning ha, att dikten är tillkommen efter det att svenskarna undsluppit kung Eriks hårda fogderegemente, dvs. efter trohetsuppsägelsen den 2 oktober 1439. Man vill hålla med om att denna datering tycks sannolikare än Kjell Kumliens och Erik Lönnroths, vilken knyter visan till Karl Knutssons nedkämpande av Stensönernas resning i Östergötland tidigare under samma år. Visan bör också enligt von Platen vara författad före valet av Kristoffer till kung i Sverige på hösten 1440, ja innan Karl solidariserat sig med dennes strävanden. Enligt förf. vill nämligen Thomas främja att Karl Knutsson väljs till Eriks efterträdare.

Denna datering kan i von Platens ögon inte förenas med Lönnroths nu allmänt accepterade tolkning av frihetsbegreppet. Den senare menade att Thomas med frihet avser ett tillstånd i riket motsatt det som rått under kung Eriks på svensk lag och rätt trampande styrelse, ett tillstånd där svenskarnas fri- och rättigheter tryggs i konstitutionell anda — men inom unionens ram. Tanken på ett nationalistiskt program i modernare mening avvisades, någon unionsfientlighet är det inte fråga om. Nu anser emellertid von Platen att det i det läge som uppkommit i och med Eriks avsättning skulle ha varit alltför poänglöst att propagera ett ideal av denna typ; Eriks ofog var ur världen och nu stod fältet fritt för djävare förhoppningar», menar förf. (s. 37).

Lönnroth reagerade en gång mot Hjärne, som ville göra »Frihetsvisan» till »den nya svenska fosterlandskänslans äldsta litterära urkund». von Platen vill nu ha tillbaka något av denna moderna patriotism. Han kan också bl. a. med stöd av Herbert Grundmann hämta fram exempel ur medeltida källor, där frihetsbegreppet avser »politisk självständighet, suverän frihet, statlig oavhängighet» (s. 45). Det politiska frihetskravet har t. o. m. som i Schweiz redan verkat statsbildande. Detta är onekligen mycket tänkvärt. När det gäller »Frihetsvisan» förblir man emellertid i osäkerhet. Visan ger inte uttryckligen stöd för någon modern patriotisk innebörd, och von Platens »djävare förhoppningar» förblir antaganden om Thomas inställning till unionen och Karl Knutsson.

Sålunda menar han att Thomas mycket väl kan ha önskat fortsatt union men rätt för varje rike att välja infödd monark, men tror också att biskopen kan ha gått så långt som till att vilja unionens upplösning eller att den svenske regenten skulle bli herre över alla tre rikena. Han formulerar följande slutsats: »Thomas vill främja att Karl Knutsson väljs till Eriks efterträdare och inte Kristoffer. Med frihet avser han det större mått av självbestämmanderätt, som ett nationellt kungadöme borde ge» (s. 39). Avslutningsvis konstateras att »det inte är någon anakronism att inlägga ett visst mått (min kurs.) av radikal nationalism i Thomas frihetspropaganda» (s. 46).

von Platen kommer att i uppsatsen glida från att acceptera Gunnar Annells tes, att Thomas är influerad av sin namne ab Aquino (som beskriver friheten just som ett tillstånd i ett land styrt på ett rättfärdigt sätt i motsats till ett tyranniskt), till en mera suddig uppfattning. Friheten blir »ett större mått av självbestämmanderätt» med tillsats av en (ovisst hur stor) del radikalare patriotism. Vid sidan av denna vaghet hävdar sig fortfarande Lönnroths ord av 1931: »Kvar står det äldre, rent medeltida slag av patriotism, som Hjärne låter uppgå i det nya: hävdandet av riket som ett enhetligt rättsfund» (Sc. s. 41).

Bokens andra uppsats diskuterar Skogekär Bergbos identitet. I valet mellan två stridande partier ansluter sig förf. även här till den äldre åsikten. Den gamla traditionen utpekar Gustaf Rosenhane, medan sentida forskare som Schück och Nordström satsat på brodern Schering. von Platens avvägning av argumenten, som ger utslag för Gustaf, vill man gärna instämma i, även om skälen inte är vattentäta. Sten Lindroth (som enligt förf. tveklöst ansluter sig till den äldre uppfattningen) håller frågan öppen: »Också

om problemet Skogekär Bergbo ingalunda är slutgiltigt löst och till äventyrs namnet Rosenhane helt måste avföras ur diskussionen, talar starka skäl för att skalden måste tidfästas till seklets mitt.» (Ny ill. sv. litt. hist., I, s. 362.) Som en följd av förf:s metodik diskuteras inte denna eventualitet med en tredje person.

En annan tvistefråga från 1600-talet erbjuder »Bröllopsz Beswärs Ihugkommelse». Att denna dikt skulle vara författad av Stiernhielm bestreds redan 1914 av Johan Nordström. Till honom har sällat sig flera forskare, dock utan att definitivt kunna tillskriva någon annan äran. Trots detta har Stiernhielm fortfarande anhängare. von Platen stannar för att upphovsmannen är en Stiernhielmepigon, en till synes helt hållbar position. Uppsatsen avslutas med några reflexioner i anslutning till det faktum att denna tillfällesdikt inte bara saknar diktare utan också tillfälle. Förf. menar att växlingen i stil och innehåll lättast kan förklaras, om man tänker sig att »Bröllopsbesvär inte är en brudskrift utan ett fristående stycke, en halvt sedesatirisk moraltraktat av samma slag som Hercules (s. 117).

Från 1600-talet kommer von Platen till Kellgren som ägnas två uppsatser. Som så många andra frågar han sig vem Hilma i verkligheten var. Man brukar ju uppfatta situationen så, att kärleken till denna okända kvinna har haft en genomgripande betydelse även för Kellgrens diktning; det hävdas »att de tidsgränser, som man har utstakat för hans kärleksupplevelse, i stort sett också är giltiga för hans rörelse mot det romantiska» (s. 123). Det är därför, som von Platen säger, högst begripligt att forskningen har varit så livligt intresserad av kvinnan i fråga. Däremot kan man undra om det är välmotiverat. Det är vanligt att rösta på Hedda Falck som verklighetens Hilma. von Platen accepterar i stort Olle Holmbergs kritik mot denna teori: det är föga troligt att den självständiga, politiskt intresserade grosshandlarfrun skulle vara förebilden till den oskuldsfulla flickan i »Sigvarth och Hilma». Han skärper kritiken och upplyser om att i så fall har »Sigvarth och Hilma» författats kort före eller strax efter det att förebilden nedkom med sitt tredje barn. Detta är ju inte precis djupsinnigt, men om man nu ska resonera i dessa biografiska spår, så är det onekligen lika tänkvårt som mycket annat. von Platen ansluter sig till en nyare uppfattning, som i Hilma ser Fredrica Bagge, som Kellgren tillägnat dikten »Til Fredrica». De argument som finns att anföra här övertygar knappast, och till sist finner man detta osäkra spel med kvinnor tämligen ointressant. Får man så småningom en säker lösning, så kommer den att vara resultatet av en så stor summa forskarmöda, som kunde ha ägnats problem av större räckvidd, att man inte kan tala om en god investering.

Ett väsentligare ämne avhandlas i uppsatsen *Den nya skapelsen*. Dikten sönderfaller ju i två delar, hymn resp. rondo, och problemet gäller dessas förhållande till varandra. Är dikten en ursprunglig enhet, varur den separat publicerade rondon i samband med en lätt överarbetning har ryckts ut? Eller har vi att göra med två fristående dikter författade vid skilda tidpunkter och senare sammanfogade? Till den senare teorin, lancerad av Sverker Ek, ansluter sig von Platen. Bland de argument han refererar till förmån för tesen kan nämnas, att hymn och rondo ger två olika förklaringar till förmågan att fatta skapelsens skönhet: »i hymnen den konstnärliga inspirationen, i rondon kärleken» (s. 170). Det är här naturligtast att tänka sig två skilda dikter som senare arbetats ihop till en, varvid viss omredigering ägt rum. Ståndpunkten verkar helt hållbar.

Via Tegnér's »Prestvigningen» och Stagnelius' »Endymion» (förf. håller på Aurora) kommer von Platen till sist till »Sandels», en inte särskilt lyckad tvistefråga. Somliga har funnit diktens grundtanke vara »Förherrligandet af krigsmannaordets helgd» (Cygnaeus), andra en hyllning av Sandels som fältherre, vilken av taktiska skäl bidade sin tid (Strömborg, understödd av Runeberg själv). von Platen håller på den förra uppfattningen. Ett annat problem är huruvida Runeberg har velat pika Sandels för hans svaghet för mat och dryck. Omöjligt, menar förf., Sandels är hjälten redan från första stund; matglädjen kan inte höra till den moraliska karakteristiken. Uppsatsen diskuterar också ganska outgrundligt vad Runeberg kan ha menat med att Sandels var en »svensk löjtnant», och drar till slut en parallell mellan Sandels och rektor Runeberg. Det blir alltså diverse synpunkter på dikten — men var döljer sig tvistefrågan?

Trots sitt pocketutförande har boken notapparat och litteraturförteckning — separat för varje uppsats. Uppsatserna är oftast roliga och på många sätt lärorika. Förf. har fått

sätta sig in i mycket krävande problem, och han lyckas många gånger avvinna det redan förut så väl utnyttjade materialet nya aspekter. För en större publik (som boken också vänder sig till) kan den tjäna som introduktion i litteraturhistorisk metodik av traditionellt snitt. Däremot är den inget bidrag till litteraturforskningens metodiska förnyelse. Det inställer sig en viss besvikelse över att Magnus von Platen trots stöd i en rik erfarenhet föredrar dessa gamla problem i stället för att uppsöka mera obearbetade forskningsområden. Man frågar sig om det inte vore hälsosammast att låta sekelgamla tvistefrågor vila. De skymmer alltför lätt sådant som verkligen är av vikt. Och deras lösning lär lättast komma som en delprodukt, när väsentligare sammanhang rullas upp.

Sven-Bertil Jansson

GUNNAR TIDESTRÖM: *Dikt och bild*. Gleerup. Lund 1965.

Gunnar Tideströms vackra planschverk »Dikt och bild» är avsedd för undervisningen på gymnasier och universitet. Den kommer att fylla sin plats. I den rätte lärarens hand skall 99 sidor skänka värdefull information och den hundrade bör (fortfarande under samma lärares ömma hand) kunna ge upphov till stimulerande kritik och debatt.

Man är glad att kunna konstatera detta för onekligen har verket genomförts på äventyrliga premisser. Underrubriken är »Epoker och strömningar. Glimtar av samspelet mellan konst, litteratur och liv». *Samspelet*, var det. Man griper efter boken fylld av onda aningar. Saken har varit föremål för alldeles för mycket kvacksalveri under årtiondena för att man skall stå oberörd inför nya försök. Men Tideström löser smart sin uppgift, eller rättare reducerar den till det möjliga: han samlar materialet och sammanställer det kronologiskt, berättar om konst och om litteratur och drar sig sedan diskret tillbaka. Sambandet visar han genom att lägga pussel med samtida text och bild på ett uppslag och överläter sedan reflexionerna över eventuella stilförbindelser eller kausalförhållanden åt läsaren.

I de fall där det inte finns ett manifest samband av typ bokillustration eller deklarerad påverkan, är denna diskreta väg den enda försvarliga och förmodligen också det enda sättet att komma ifrån det gigantiska företaget att teckna tider och stilar i konst, alla kategorier, från grekerna till nu, med ansiktet i behåll. Att sedan de föreslagna bildtext-sammanställningarna kan leda till övertolkning när materialet kommer i mindre förfarna händer än Tideströms är en annan sak. (Förmodligen behövs en kompletterande lärarhandledning med massor av varningsskyltar vid användningen på fältet.)

Tideströms framställning har bredd. Författaren strör ambitiöst omkring sig uppslag till forskning och frikopplar med infall och fynd — roligt, nyttigt och ibland nöjsamt lättfärdigt i tankegången. Han meddelar förträffliga bildbeskrivningar av grekiska gravreliefer och moderna målningar, utnyttjar det rika stoffet från renässansens »ut pictura poesis»-lära och finner omvittnade relationer mellan barocktänkarens teorier och samtida bilder. Han illustrerar Winckelmann med den hedern och reserverar sig klokt (under hänvisning till teatern) mot sammanställningen Poussin och Racine efter att först som så många före honom ha pekat på likheter. Han sammanför fördarwinisten Saint-Hilaire med Balzac och Grandville — den förres förord till *Comédie Humaine* om likheterna mellan människor och djur och den senares karikatyrsamling om djurens offentliga och privata liv. Han samlar togaklädda diktare under »Skönhetskult i antikdrapering» och en vacker ensemble av »Författare- och konstnärroller» från sista sekelskiftet.

Uppräkningen av lockande uppslag — uppslag i två betydelser — kunde mångfaldigas. Ibland beklagar man (inte så mycket för läsarens skull som för författarens egen) att han inte lika frikostigt redovisat källor och föregångare som andra data. Citeringen sträcker sig i allmänhet inte utanför den trängre vänkretsen. Det begränsar den bildningstörstandes möjlighet att gå till originalet för att läsa mer, men dessutom kommer det Tideströms egna insatser att sjunka in i den anonyma massan av lån och reminiscenser. Vid åtskilliga tillfällen har man intryck att en lyhörd bildbeskrivning eller uppmärksam diktolkning kan vara helt och hållet hans egen men helt säker är man inte. Och det är synd. I förordet står att man någonstans i Uppsala kan finna en litteraturför-